

ПРОБЛЕМИ МЕТОДОЛОГІЇ СУЧАСНИХ ПОЛІТИЧНИХ НАУК

УДК 32.001:165.75

НЕКЛАСИЧНІ ПІДХОДИ ДО ІНТЕРПРЕТАЦІЇ ПІЗНАВАЛЬНИХ ПРАКТИК СУБ'ЄКТА В ПОЛІТИЦІ

Андрій Гарбадин

*Львівський національний університет імені Івана Франка
філософський факультет, кафедра теорії та історії політичної науки
вул. Університетська, 1, 79000, м. Львів, Україна*

З'ясовано специфіку пізнавальних практик суб'єкта в політиці через неklasичні підходи до їхнього пояснення. Доведено, що змістова складова політичної свідомості складається з «відносних реальностей», рефлексивних практик різного рівня складності й осмисленості. Обґрунтовано, що політична свідомість створює для суб'єкта його персональну модель соціально-політичної реальності. Шлях такого формування може відбуватися як на основі особистих переконань, так і у зворотному напрямку: через прийняття визначених шаблонів пояснення соціально-політичних відносин, накладених на особистий досвід.

Ключові слова: політична свідомість, дискурс, суб'єкт, неklasичний підхід.

Складно вести мову про політичну свідомість як про вичерпне поняття, що повністю виражало б специфіку уявлень людини про політичне, зважаючи на складність пояснення самого феномена свідомості. Існує безліч досліджень даного феномена: від психологічних до філософських, відповідно, обмежувати політичну свідомість як поняття, що узагальнює знання про політику, механізми пізнання політичного, не зовсім коректно.

Актуальність даного дослідження полягає в з'ясуванні специфіки пізнавальних практик суб'єкта в політиці через неklasичні підходи до їхнього пояснення.

Наприклад, якщо звертатися до поняття суб'єктності, то ним «позначають у дослідженнях соціально-ціннісні якості особистості, котрі необхідно формувати в процесі суспільної взаємодії» [2]. При цьому, інтерпретуючи політичний його зріз, додається наступне: «У демократичному суспільстві вибори і є виявом суб'єктності як активності виконавця соціальної діяльності, котрому не байдуже майбутнє країни» [2]. У науковій літературі пояснення суб'єктності зводиться до наступних визначень: «Суб'єктність – це здатність індивіда до соціальної дії, адекватного усвідомлення навколишньої дійсності й себе в ній, після чого він стає активним стратегом своєї діяльності, розрізняючи реальні, а не нав'язувані мотиви. Водночас суб'єктність є здатністю до індивідуальної творчої активності. Головні якості суб'єктності – єдність усвідомленої осмисленості життя та волі, яка виражає цю осмисленість» [2]. Визначення достатньо широке, щоб кінцево заплутати у своїх можливих інтерпретаціях. Тому доцільніше зупинитися на специфіці політичної свідомості.

У науковій літературі можна зустріти наступне пояснення: «Політична свідомість є атрибутом політичної дії, його неодмінним складовим елементом. Як відомо, головним питанням відносин людей в політичній сфері є природа політики. Відповідно,

це питання посідає головне місце й у структурі політичної свідомості. ... Не менш важливе місце в політичній свідомості посідає проблема політичних інтересів, які виступають як спонукаючі мотиви політичної дії. ... Політична свідомість може випереджати суспільну практику, прогнозувати розвиток подій і, тим самим, виступати стимулюючим політичну діяльність фактором. Разом із тим, політична свідомість, якщо вона в спотвореному вигляді відображає соціальну дійсність, заснована на догматичній вірі, може призводити до волонтаризму в політиці, коли діючий суб'єкт не зважає на об'єктивні закони суспільного життя, керується суб'єктивними бажаннями й свавільними рішеннями» [3]. Достатньо широкий підхід, що ще більш ускладнює логіку розуміння свідомості, політичної, зокрема.

Згадаймо різноманітні семантичні складнощі, що переслідують комунікаційні системи будь-якого походження. Для прикладу, вислів «Я - прихильник комунізму» для одного інтерпретатора може означати прихильність до даної ідеології в контексті ностальгійного означення радянської практики політико-соціальних відносин, тоді як для іншого - визначатись через прихильність до модерних економічних практик КНР. Нейросемантично цей вислів був осмислений різними носіями політичної свідомості в різний спосіб. Це один із можливих прикладів пояснення того, що політична свідомість надто складне поняття, особливо з огляду на свій похідний статус стосовно свідомості як такої, на розгляді якої ми й зосередимо увагу надалі.

Акцент на неklasичних підходах до означення свідомості зроблено не випадково. Варто згадати теореми Курта Геделя про неповноту, які дають підстави стверджувати, що жодне твердження не можна довести «повністю», підриваючи основи існування тотальних логічних обґрунтувань: того, що часто становить суть теоретичного осмислення політичної свідомості.

Для прикладу наведемо наступну позицію: «Як і свідомість в цілому, політична свідомість може належати тільки певним суб'єктам, а саме: суб'єктам політичних відносин. Як відомо, суб'єктами політики виступають індивіди, соціальні групи, класи, нації, суспільство в цілому. Вони і є соціальними носіями політичної свідомості. Відповідно, розрізняють політичну свідомість індивіда, соціальної групи, класу, нації, суспільства» [3]. Ця позиція щодо пояснення політичної свідомості включає фактично всі можливі варіанти, ставлячи в один ряд всіх потенційних суб'єктів, не залишаючи жодних конкретних характеристик.

Сприйняття завжди містить в собі обмеження, дефекти (як семантичні, так і нейропсихологічні), упередження несвідомого походження. Усе це й підриває можливість «об'єктивності» пізнання буття як такого, політичного його виміру, зокрема.

Узагалі питання «об'єктивності» буття, «здорового глузду» достатньо неоднозначні. Нобелівський лауреат у галузі фізики Персі Бріджмен, прагнучи подолати заперечення «здорового глузду» стосовно теорії відносності та квантової механіки, стверджував, що «поняття «здорового глузду» - наслідок спекуляцій античної філософії та її догм – від платонівського ідеалізму до Аристотелевого вчення про зміст та форму» [1]. Учений вважає, що більшість беззаперечних положень такої філософії та відповідної методології в сучасних умовах не підлягає доведенню чи обґрунтуванню.

Інший відомий фізик, Нік Херберт, у праці «Квантова реальність», згадуючи копенгагенську інтерпретацію, говорить про те, що не існує жодної «глибинної реальності». Вочевидь він має на увазі те, що така реальність не може бути виявлена чи доведена експериментальним науковим шляхом. І дійсно, усе, що ми можемо знати про реальність, нам відкривається крізь вимір нашої інструментальної реальності, специфіка

якої впливає з особливостей нашої свідомості, нашого особистого досвіду, який не може слугувати «абсолютною» точною відліку, мірилом істинності чи узагальненням методологічної точності.

Можна довго філософствувати стосовно «глибинних реальностей», будувати теоретичні конструкти політичної свідомості як поєднання засвоєних норм, цінностей, правил політичної діяльності конкретного суспільства, проте такий конструкт фактично нічого не визначатиме, оскільки вбиратиме в себе все те, що пояснити науково неможливо на прикладі якраз визначального поняття, до якого він і зводиться – політичної свідомості.

Наша нездатність знайти одну глибинну реальність - це зафіксований факт наукової методології та людської нейрології. Відповідно, змістова складова свідомості складається з «відносних реальностей», рефлексивних практик різного рівня складності та осмисленості. Така логіка цілком відповідає й принципу утворення політичної свідомості.

Важливо усвідомити, що «сприйняття полягає не в пасивному сприйнятті сигналів, а в активній інтерпретації сигналів ... сприйняття полягає не в пасивних реакціях, а в активних, творчих транс-акціях» [1]. Не можна виключати досвід інтерпретатора з процесу інтерпретації – такий суб'єктивний підхід домінує в більшості неklasичних наукових підходів до пояснення свідомості. Такий підхід варто ширше застосовувати й при дослідженні політичної свідомості. Як приклад доцільності такого застосування стосовно політичної свідомості та специфіки її формування можна використати практику систем дезінформації – «це ретельно розроблені «легенди», створювані розвідувальними службами типу ЦРУ, КГБ чи МІ-5. У цих системах зовнішня легенда містить у собі іншу легенду, замасковану під «приховану правду», призначену для тих пошуковців, що успішно розкриють зовнішню брехню»[1].

Формування політичної свідомості передбачає як формування знань про політику, власної інтерпретації політико-соціальних відносин, так і засвоєння дефектів та похибок цих знань: до прикладу, у формі прийняття абсолютної істинності ідеологій, що по суті своїй завжди спрощують модель реальності.

Політична свідомість, мабуть, у силу тієї обставини, що формується на буденному рівні свідомості, створює для суб'єкта його персональну модель соціально-політичної реальності. Шлях такого формування може відбуватися як на основі особистих переконань, так і у зворотному напрямку: через прийняття визначених шаблонів пояснення соціально-політичних відносин, накладених на особистий досвід.

Очевидно, що чим більше інформації сприймає інтерпретатор, чим складнішим та багатшим стає інформаційний базис для моделювання реальності. З іншого боку, супротив засвоєнню нової інформації, що може пояснюватися через різні застереження, має нейрофізіологічну основу. Для більшості інтерпретаторів дійсності в процесі формування власної політичної свідомості така основа виражається в питанні «достовірності»: наскільки така інформація висвітлена в ЗМІ, наскільки вона підтримувана авторитетними політиками та суспільними діячами, наскільки вона заперечувана тими персоналіями, що викликають недовіру.

Складний та заплутаний процес засвоєння нової інформації зазвичай впирається в бажання її пізнавати. «Люди століттями вбивали один одного в жорстоких війнах і революціях і продовжують це робити - і все це в ім'я ідеологій та релігій, які, якщо їх суть представити у вигляді речень, не виглядають для сучасної логіки ні істинними, ні хибними. Це безглузді речення, які можуть здаватися осмисленими лише лінгвістично

неписьменній людині» [1]. Будь-яка модель, теорія щодо пояснення політико-соціальних відносин являється лише її зрізом, можливим варіантом пояснення, що не може носити вичерпного характеру. Говорити про «об'єктивний вимір» такого роду відносин недоцільно. Об'єктивність такої реальності якщо й існує, то поза межами суб'єктивних відносин, суб'єктивного пояснення, суб'єктивного характеру політичної свідомості.

Отже, через політичну свідомість ми формуємо власну модель політико-соціальної реальності. Відповідно, така модель існує в межах нашої інтерпретації, і тому спрощує те, що можна назвати «об'єктивним» виміром політико-соціальних відносин. Відкритим залишається питання суті цієї об'єктивності, вочевидь зумовленої перетином великої кількості факторів – економічного, духовного, правового, культурного походження. Таким чином, можна вести мову про об'єктивну реальність політико-соціальних відносин, уся повнота яких знаходиться за межами політичної свідомості конкретного суб'єкта, а також про модель реальності, виражену через сприйняття в політичній свідомості. Відповідно, можна вести мову про ізоморфізм, незважаючи на відмінності між ними.

Ще античні автори помічали відносність як невід'ємний атрибут існування: «Те, що бачить одна людина, ніколи в точності не співпадає з тим, що бачить інша. Платон, Аристотель та інші намагалися уникнути агностицизму стоїків, «відкривши» (або заявляючи, що відкрили) метод «чистого абстрактного умовиводу» [1]. Однак такі умовиводи засновуються на аксіомах, які неможливо остаточно ні довести, ні спростувати: «Ці аксіоми з'являються у свідомості, приходячи з рівня до-логічного розуміння. На цьому рівні можна взагалі не говорити, а просто жестикулювати й вказувати пальцем (або махати жезлом, як любили робити майстри дзен), тому що на цьому рівні ми намагаємося вказати на щось таке, що існує до слів і категорій» [1].

Ці аксіоми, «правила гри», норми, які видаються безсумнівними в межах однієї культури, одного рівня політичної культури, видаються цілком неприйнятними для інших культур. Прикладів зі сфери політико-соціальних відносин може бути безліч. Візьмімо за основу ціннісний аспект цих відносин, що безумовним чином впливає на політичну свідомість. Для різних моделей суспільств характерним є акцент або ж на свободу, або ж на рівність як системоутворюючі цінності. І дійсно: що важливіше? З одного боку, свобода є визначальною при означенні можливості самореалізації, вияву себе у всіх можливих вимірах, з іншого – рівність, особливо соціальний її аспект, не менш важливий, може, і важливіший для багатьох суб'єктів соціальних відносин. Міра спорідненості цих цінностей із культурним аспектом, із соціальним середовищем, що пізнає, сприймає ці цінності крізь призму особистого досвіду, виявляється, зокрема, у політичних ідеологіях, що можуть трактувати єдині поняття абсолютно різним чином.

Усе це дає можливість говорити не лише про відносність пізнавальних практик у межах політичної свідомості, а й про відносність інструментів організації політико-соціальних відносин. Не існує й не може існувати спільних шаблонів стосовно означення явищ політичного змісту в межах свідомості суб'єкта. Оскільки «ми не можемо описати що би це не було «як воно є», але тільки «як воно уявляється» [1], то й вести мову про чисте означення політики як такої, її засвоєння крізь призму класичної логіки не можна.

Світ, сповнений невизначеностей, заледве надає об'єктивні підстави для визначеності у сфері пізнання, особливо у сфері пізнання політичного. Наведімо приклад. Середньостатичний громадянин А. до своїх сімнадцяти років вже має переконання стосовно всього: обраної релігійної конфесії, політичної партії, що виражає інтереси як його персональні, так і родини загалом. Також цей громадянин зайняв чітку позицію

щодо пояснення історії рідної країни. Його світ чіткий та зрозумілий. Минає лише п'ять років – виявляється, що й вірити в надприродне не варто, а політична сила, яку він підтримував, створена олігархами. Громадянин А. ще в університеті вступив у молодіжне крило прогресивної політичної партії, лідери якої вже точно знають, як потрібно пояснювати історію, куди рухатися всій країні, не кажучи вже про такі дрібниці, як стиль життя нашого громадянина – вибір літератури, музики, кола спілкування. Мине ще п'ять років - і цей молодіжний запал згасне, оскільки не принесе не те, щоб змін такого очікуваного, майже глобального характеру, а й особливого соціального статусу - того мінімуму, про який думати завжди запізно. Це лише проста ілюстрація того, як цілковита впевненість працює в межах пізнавальних практик конкретного суб'єкта.

Аристотелева традиція логіки залишила нам всього два варіанти для вибору: «істинно» та «хибно». Фон Нейман додав до них «може бути»: «може бути» виразно виключає «беззмістовність», яку фон Нейман, як і Бор, виключав із наукових міркувань [1]. Тут потрібно додатково зважити й на специфіку політико-соціальних відносин, що не завжди несуть у собі чітку логічну виваженість. Важливо зрозуміти недоцільність догматизму не лише щодо пояснення такого характеру практик, але й у процесі пізнання, оскільки специфіка просторово-часових координат виразу політико-соціальних відносин практично завжди носить суперечливий характер, унеможливаючи доконаність суджень, особливо, якщо останні прагнуть пояснити явища фундаментального спрямування. «Традиційні політичні ідеології й релігії протягом тисячоліть вчили людей – і продовжують вчити сьогодні – діяти з нетерпимістю й передчасною впевненістю» [1].

В українському суспільстві дедалі популярнішою стає позиція дотримання догматичних суджень, із явною привілеєю особистим переконанням, що набирають ознак «мужності», тоді як усе, що залишається поза ними, набуває ознак «немужності», «толерантності» негативного смислового посилю. Хоч така «толерантність», по суті, і є цією мужністю в прямому сенсі – особистою силою, незважаючи на власні переконання, допускати можливість іншої думки, специфіка якої не передбачає автоматично підривання первинних уявлень на політико-соціальні відносини. «А ще Лао Цзи говорив у «дао де цзині» 2500 років тому: шлях, про який можна говорити, не є тим шляхом, по якому можна ходити» [1].

Зрештою, і поняття в межах простір-часу не завжди відповідають тим речам чи явищам, які виражають. Скажімо, поняття «диктатури» в межах класної марксистської ідеології виражатимуть ідеальну модель суспільних відносин, тоді як поняття «диктатури» стосовно пояснень репресивного аспекту діяльної такої ідеології у СРСР буде носити зовсім інший зміст.

Підсумовуючи вищезначене та повертаючись до специфіки організації політичної свідомості суб'єкта відповідно до організації пізнавальної практики свідомості, варто зупинитися на двох факторах, що зумовлюють цей процес, обмежуючи через себе. Одразу ж варто обумовити відмову від наступних положень: «Найбільш суттєвий вплив на характер політичної свідомості суспільства мають економічно домінуючі соціальні сили, які розпоряджаються максимальними силами для духовного виробництва й, відповідно, для свого впливу на всіх членів суспільства» [3].

По-перше, це генетика. Часто ігнорований фактор, проте дуже впливовий – як у силу проєктуючих зацікавлень, так і обмежувального впливу – на можливості, інтелект тощо. Зрештою, і «нейрогенетичний шовінізм науково не більш обґрунтований, ніж національний та статевий шовінізм» [1].

По-друге, навчання. Останнє, окрім регулярного повторювання, потребує ще й мотиваційної складової.

Процес такого навчання реалізується через соціалізацію. Під політичною соціалізацією розуміють процес засвоєння політичних цінностей та політичних орієнтацій, засвоєння форм політичної поведінки, притаманних для даного суспільства. Змістом політичної соціалізації є залучення людини до норм та традицій певної політичної системи, формування навичок політичної участі, інформування про цілі та методи впроваджуваної політики. У процесі соціалізації беруть участь та взаємодіють кілька суб'єктів: соціалізація – той, на кого спрямовано процес соціалізації; агентура соціалізації – інститути, які здійснюють соціалізацію (освітні заклади, партії, громадські організації, суспільні діячі, ЗМІ тощо); агенти соціалізації (соціалізатори) – безпосередньо провідники соціалізуючого впливу (викладачі, активісти громадських рухів та організацій, громадські діячі, журналісти тощо). Спочатку процес соціалізації є виключно вертикальний, але з часом переорієнтовується на горизонтальний.

Продовжуючи, варто додати, що «аристотелівський всесвіт – це поєднання «речей», що володіють внутрішніми «сутностями» чи «привидами», у той час як сучасний науковий (чи екзистенційний) всесвіт – це мережа структурних взаємовідносин» [1]. Ці структурні взаємовідносини дають можливість суб'єкту в процесі пізнання політики відійти від шаблонних умовиводів. Для прикладу, вислів «Микола – комуніст» у простій інтерпретації політичних уподобань суб'єкта свідчатиме про його ідеологічні уподобання, не характеризуючи специфіку Миколи як людини на рівні соціальних відносин у жодній із можливих їх форм. Такий тезис стосовно держслужбовця в США середини 20-го століття означатиме ледь не шпигунську його суть та антисуспільну орієнтацію. На рівні буденного дискурсу поміж знайомими такий тезис може свідчити лише про «ліві» погляди на систему виробництва цього суб'єкта. Перелік можливих інтерпретацій можна продовжувати й надалі: важливо зауважити, що жодна з них не може бути вичерпною, жодна не може охарактеризувати гіпотетичного Миколу, пояснити логіку його позиціонування як комуніста. Це ще один приклад того, чому класична інтерпретація політичної свідомості не може бути вичерпною, особливо, зважаючи на тенденції загальнонаукової еволюції в питаннях методології досліджень.

Ще один важливий момент, що може пояснити різноманітність інтерпретацій попереднього твердження, – у кожному суспільстві поведінка людини максимально наближена до очікувань, побудованих стосовно неї в межах цього суспільства. Постійно чути тези про те, що «людську природу» не змінити, проте історичний досвід яскраво свідчить про те, що цією «людською природою» може стати все, що завгодно. Наприклад, «в індіанському племені зуні, що живе на південному заході Америки, ніколи не було самогубств, а єдине вбивство, про яке згадується у фольклорі цього племені, сталося близько трьохсот років тому» [1]. Немає жодних підстав стверджувати, що зуні прибули з іншої планети. Вони – люди. Просто їх модель соціальної реальності відрізняється від моделі соціальної реальності білих американців, у яких показники вбивств і самогубств високі, або шведів, у яких дуже низькі показники вбивств і порівняно високі показники самогубств.

Серйозність цього питання чітко виявляє себе при побудові методологічних конструктів стосовно дослідження політико-соціальних взаємодій, зважаючи на абсурдність застосування щодо них тез формату «ми самі творимо свою реальність». У суспільстві створюється модель інтерпретації політико-соціальних взаємодій, відповідно, кожен суб'єкт, пізнаючи їх, може лише модифікувати їх специфіку в контексті

особистого досвіду, але не більше. Конфлікти, відповідно, можуть виникати через переконаність сингулярного суб'єкта в правомірності лише своєї інтерпретації політико-соціальних взаємодій, їх пояснення.

Отже, у підсумку ми отримали досить широку аргументацію необхідності врахування невизначеності як вагомого фактора розвитку політико-соціальних відносин загалом, а також специфіки функціонування свідомості суб'єкта в процесі їх пізнання. Той факт, що невизначеність залишається вагомим аспектом досліджуваних проблем у межах політичної науки, не свідчить про обмеженість наукового методу пізнання чи науки загалом, а швидше, про незавершеність методологічних основ науки та необхідність врахування неklasичних моделей пояснення політико-соціальних взаємодій.

Лякаючи, з одного боку, перспектива, втрати авторитети, наче завершених у своєму розумінні хрестоматійних понять, на зразок політичної свідомості, з іншого боку, лише відкриває нові можливості до інтерпретації як політики загалом, так і специфіки становлення свідомості та пізнавальної практики суб'єкта в межах політичної науки.

Список використаної літератури

1. *Вилсон Р.А.* Квантовая психология. / Р.А. Вилсон; [пер. Я. Невструева]. –К.: «ЯНУС», 1998.– 224 с.
2. *Литвин С.* Суб'єктність особистості в контексті політичної гри. Віче №2, 2010 // – Режим доступу : <http://www.viche.info/journal/1833/>
3. *Швидак М., Сівцова А.* Політична свідомість як фактор політичної діяльності // – Режим доступу : <http://studentam.net.ua/content/view/7181/97/>

NON-CLASSICAL APPROACHES TO THE INTERPRETATION OF COGNITIVE PRACTICES SUBJECT TO POLICY

Andriy Garbadyn

*Ivan Franko National University of Lviv
Institute of philosophy, department of theory and history of political science
Universytetska st., 1, 79000, Lviv, Ukraine
e-mail: garbadin@gmail.com*

The specificity of cognitive practices subject in politics through non-classical approaches to their explanation. It is proved that the semantic component of political consciousness consists of "relative reality" reflective practice different levels of complexity and meaningfulness. Proved that the political consciousness of the subject creates his personal model of socio-political reality. The way this formation can occur on the basis of personal beliefs, and in the opposite direction: through the adoption of predefined templates explanation of socio-political relations imposed on personal experience.

Keywords: political consciousness, discourse entity, non-classical approach.

НЕКЛАССИЧЕСКИЕ ПОДХОДЫ К ИНТЕРПРЕТАЦИИ ПОЗНАВАТЕЛЬНЫХ ПРАКТИК СУБЪЕКТА В ПОЛИТИКЕ

Андрей Гарбадин

*Львовский национальный университет им. Ивана Франко,
философский факультет, кафедра теории и истории
политической науки,
ул. Университетская, 1, 79000, Львов, Украина
e-mail: garbadin@gmail.com*

В статье выяснена специфика познавательных практик субъекта в политике через неклассические подходы к их объяснению. Доказано, что содержательная составляющая политического сознания состоит из «относительных реальностей», рефлексивных практик различного уровня сложности и осмысленности. Обосновано, что политическое сознание создает для субъекта его персональную модель социально-политической реальности. Путь такого формирования может происходить как на основе личных убеждений, так и в обратном направлении: через принятие определенных шаблонов объяснения социально-политических отношений, наложенных на личный опыт.

Ключевые слова: политическое сознание, дискурс, субъект, неклассический подход.